

Xente da Baixa Idade Media (IV)

Un Santiago Pelegrín, notarios, xurados e outros máis de Betanzos

ALFREDO ERÍAS MARTÍNEZ*

Se non se advirte outra cousa, as fotos e debuxos son do autor

I. UN SANTIAGO PELEGRÍN DO SÉCULO XIV EN BETANZOS (1)

Parece un milagre dos contados polos nosos ancestros, porque, un pouco antes do Ano Santo Xacobeo de 1993 (concretamente o xoves 17 de decembro do ano anterior), como un anuncio do mesmo, apareceu en Betanzos unha estatua de vulto redondo feita en granito que representa un Santiago Pelegrín.

Se foran outros os tempos, sería esta coincidencia motivo dabondo para xenear todo un movemento devocional de implicacións moi diversas. Pero como os tempos son os que son, só temos diante de nós un fermoso achádego arqueolóxico do que, en calquer caso, é urxente dicir algo.

Apareceu no nivel máis baixo dos cimentos da parede oriental do edificio chamado popularmente *Antiguas Escolas de San Francisco*, nun corpo engadido, segundo creo, a principios do s. XIX polo Sur. Este edificio, no seu conxunto, é o que queda do antigo **mosteiro de San Francisco**.

A estatua foi levada para o Museo das Mariñas polo mestre de Construción da Escola Taller "Betanzos", Don José Es-

morís Rega, quen, xunto cos seus alumnos, a atopou ó facer unha zanza para calza-la parede. Nesta institución déuse-lle entrada oficial o 9 de marzo do 1993 co número de rexistro 1288.

A estatua ten de alto 69 cm., sen contar a cabeza que, por desgracia, lle falta. De ancho na base ten 22 cm. e de ancho máximo vista frontalmente (á altura do remate da capa), 28 cm. Se se mide o fondo, as cifras son similares, porque o escultor semella que partiu dun paralelepípedo de base cadrada ó que lle deu unha forma de fuso, certamente ríxida.

O feito de non te-la cabeza poido serlo motivo polo que a estatua se considerou inservible e se reutilizou nas obras de ampliación do mosteiro de San Francisco como unha pedra máis. Pero temos a posibilidade de reconstruíla mentalmente a partir dun pelegrín que aparece representado de xeito moi semellante no sepulcro do bispo Don Martín Rodríguez (+ 1242), da catedral de León (2). Esta referencia, nembargantes, pode matizarse ó pensar que estamos diante dunha estatua e non dun releve e, polo tanto, o escultor ten menos liberdade. En calquer caso veríamos un home barbado cuberto

* Alfredo Erias Martínez é funcionario do Concello de Betanzos e como tal director do Arquivo, Biblioteca, Museo das Mariñas e Anuario Brigantino.

(1) Estas notas sobre un achádego tan inesperado como singular, non son máis que un achegamento de urxencia, resultado da petición que en tal sentido me fixo o Profesor Don Serafín Moralejo, como Comisario da Exposición "Santiago Camiño de Europa: culto e cultura na peregrinación a Compostela" a celebrar en Santiago de Compostela no 1993. A el débolle as orientacións básicas do que aquí digo.

(2) VÁZQUEZ DE PARGA, Luis; LACARRA, José M^a; URÍA RIU, Juan. *Las peregrinaciones a Santiago de Compostela*. Gobierno de Navarra, 1992, edición facsímil da edición de 1948, t. III, lám. XIII.

Fig. 1.- Sepulcro do bispo Don Martín Rodríguez, finado no 1242 (catedral de León).
Este interesantísimo grupo de pelegríns amósanos un con capa ou pelliza
co pelo para fóra, antecedente formal do de Betanzos.

Fig. 2.- Mendigo nas Cantigas de Santa María.

por un sombreiro, que o protexía do sol, no que quizais as ás estiveran viradas para riba, o que suporía unha maior facilidade para un escultor de non moitos recursos como era o que fixo esta obra.

Outra imaxe que debemos tamén ter

Fig. 3.- Pelegrín nas Cantigas de Santa María.
Adopta a imaxe do mendigo, con engadidos.

en conta é a do pelegrín da cantiga 26 das *Cantigas de Santa María*, de mediados do século XIII (3). Aquí vemos a pelliza co pelo para fóra e os elementos distintivos do *baculus* e do que parece a

(3) Corte de Alfonso X o Sabio de Castela e León. Scriptorium real (mediados do s. XIII). *Cantigas de Santa María. Facsímile. Monasterio de El Escorial. Madrid, Edilán, 1979.*

Arriba, dous aspectos do Santiago Pelegrín atopado nos cimentos do único corpo de edificio que queda do antigo mosteiro de San Francisco de Betanzos. Abaixo, pelegríns dun capitel da tribuna (construída a comezos do s. XVI) da igrexa de San Francisco. Todo isto é moito máis testemuña a importancia do Camiño de Santiago en Betanzos, como xa o apuntara Don Francisco Vales Villamarín no seu traballo inacabado, Las antiguas rutas jacobeanas del territorio brigantino: 4º itinerario (La Coruña, 1975).

Fig. 5.- Nesta representación florentina de 1519 dun milagre de tres peregríns que van a Santiago de Galicia (traduzo), un deles (o da dereita) aínda ten a pelliza coma o noso de Betanzos. Florencia, Biblioteca Nazionale, Palatino E.6.7.56^{VI.17}. Tomado do catálogo de Europa-lia 85 España. Santiago de Compostela: 1000 ans de Pèlerinage Européen, p. 473.

escarcela. E vemos tamén na cantiga 144 unha imaxe case idéntica, aínda que sen *baculus* nin escarcela, que corresponde a un mendigo, que, por conseguinte, nos da a imaxe básica do pelegrín, á que, como distintivo, non houbo máis que engadir os elementos xa coñecidos: Libro (apóstolo), *baculus*, zurrón ou escarcela e/ou cantimplora/calabaza e logo a venera, como elementos esenciais.

O noso, coma o de León e o mendigo e o pelegrín das *Cantigas*, viste unha pelliza (*piel*, *pellicia* ou *pellizón* dirían os documentos) (4) co pelo para fóra, cousa, ó parecer, descoñecida nos Santiagos Pelegríns de Galicia. Suxétase no frente, montando a parte dereita sobre a esquerda. Esta prenda ten un corpo superior que chega á altura da cintura e que cubre os brazos, que irían á súa vez vestidos polas mangas do xubón (aínda que este detalle non se ve). A parte máis longa da pelliza non chega ós pés e deixa ver, por conseguinte, o saio, prenda intermedia entre a pelliza e o xubón.

Este saio, que tamén podería ser un *brial* (5) sinxelo ou unha *garnacha* (6), é longo e chega ata os pés. A maneira en que están esculpidos os pregos é semellante á do suposto Nuño Freire de Andrade, Mestre de Christus (procedente de San Francisco de Betanzos e hoxe no Museo das Mariñas) (7), á do xurado Pedro Martiz Reimóndez (San Francisco) e á do notario Joan Bonome (Santa María do Azogue) (8), todos eles sepulcros que poden datarse entre os anos 70 do s.

XIV e os primeiros anos do XV.

Alternan pregos redondeados (convexos nos bordos e cóncavos no medio) con outros de sección triangular. Este aspecto é o que permite datar a estatua nas últimas décadas do século XIV, podendo supoñer que era unha das que estaba nas esquinas interiores do claustro do mosteiro de San Francisco de Betanzos, construído por Fernán Pérez de Andrade e rematado no 1387. Faceríase, polo tanto, a estatua neses anos 70 ou 80.

Desde logo si estaba ancorada a unha parede pola parte posterior, posto que aínda queda aquí unha zona sen esculpir, destinada a esa función.

Na man dereita leva o bordón ou *baculus*, utilizado para axudarse a camiñar

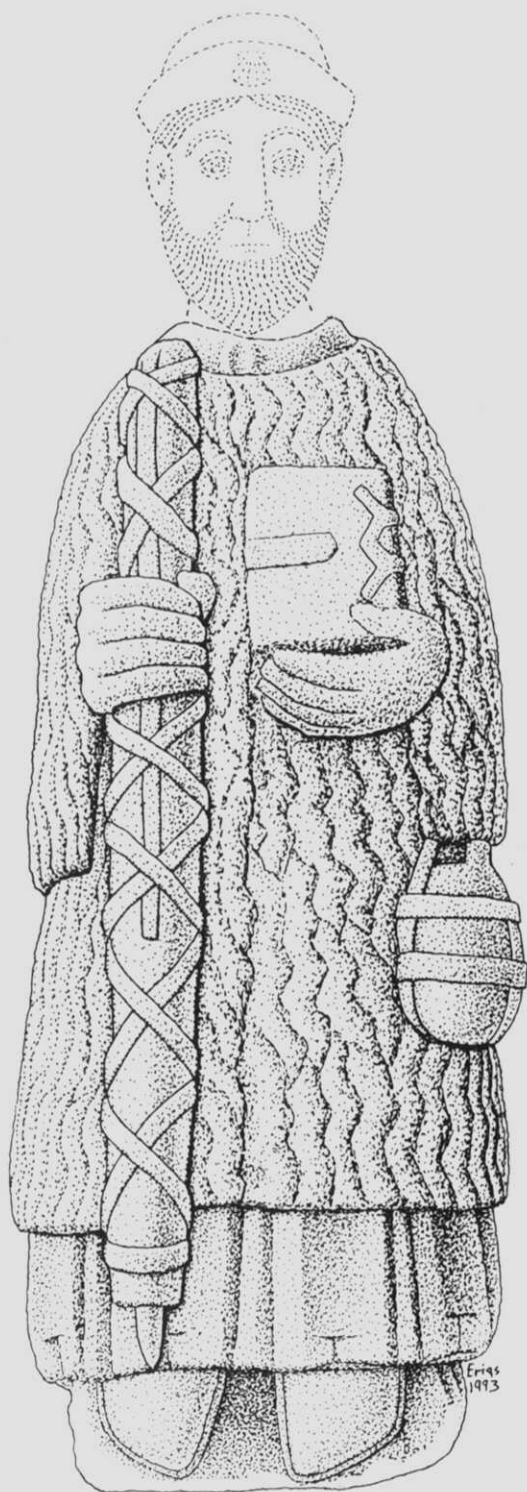
(4) BERNIS MADRAZO, Carmen. *Indumentaria medieval española*. Madrid, Instituto Diego Velázquez del CSIC, 1955, pp. 15-16.

(5) O brial era unha prenda típica da moda románica do século XII, cuberto frecuentemente por unha pelliza. BERNIS MADRAZO, Carmen. *Op. cit.* p. 17.

(6) Unha representación típica da *garnacha* pode verse en ERIAS MARTÍNEZ, Alfredo. "Xente da Baixa Idade Media (II)". En: *Anuario Brigantino* 1988, n° 11, p. 149.

(7) ERIAS MARTÍNEZ, Alfredo. "Xente da Baixa Idade Media (III): Sancha Rodríguez, muller de Andrade e Nuño Freire, Mestre de Christus". En: *Anuario Brigantino* 1991, n° 14, Concello de Betanzos, 1992.

(8) Véxanse máis adiante, neste mesmo traballo, representacións do xurado Pedro Martiz Reimóndez e do notario Joan Bonome.

*Fig. 6.- Santiago Pelegrín de Betanzos (s. XIV).
Reconstrucción hipotética de Alfredo Erias.*

e como defensa. Non ten remate especial na parte superior, pero na inferior deixa ver claramente unha aguda contera, entendida como unha peza de metal (unha especie de aguillón invertido) que tiña como finalidade clavar-se no chan e así permitir un mellor avance ó pelegrín e mesmo unha mellor defensa diante dos moitos perigos. Arredor do *baculus* vemos unha cinta que se entrecruza e que probablemente era levada como un elemento auxiliar de múltiples usos. Precisamente un dos pelegríns do sepulcro de Don Martín Rodríguez da catedral de León, xa mencionado, presenta unha cinta parecida, pero utilizada nunha perna, aparentemente ferida.

Na man esquerda leva o Libro do Evanxeo, que o distingue, como apóstolo, do común pelegrín. Un libro protexido por ferraxes e pechado cun selo: con el anuncia a Boa Nova.

Por debaixo da parte superior da pelliza, no seu costado esquerdo, déixase ver, colgada de cintas de coiro unha cantimplora (noutros casos será unha calabaza, que tamén pode estar atada ó *baculus*), perfectamente esculpida, e que semella ter como única finalidade levar un líquido frío en función de que quizais tiña dúas paredes entre as que se podía meter xeo (9). En calquer caso, con dobre parede ou non, ahí levaba o pelegrín o seu viño, ou, se non había máis remedio, a súa auga (10). A utilización da cantimplora como un dos *signa* do pelegrín era ata agora un elemento descoñecido en Galicia, segundo o Profesor Moralejo.

Os pés van calzados, se ben o escultor non pormenoriza a penas.

O pelegrín leonés do sepulcro do bispo Don Martín Rodríguez leva unha pe-

liza en todo semellante á do noso, aínda que o tratamento é moito máis realista, como corresponde a un mellor escultor e a un momento anterior no estilo. O *baculus* alí remata nun pomo, que non vemos no de Betanzos. E, por debaixo da parte superior da pelliza (no de León) déixase ver en diagonal, do hombro dereito ó costado esquerdo, unha cinta ancha de coiro da que colgaría (porque non se ve) unha cantimplora ou unha escarcela (quizais como a que teñen os demais compañeiros pelegríns), da que sacaría a escudilla que amosa en solicitude de comida. En Betanzos, a cantimplora parece caer do mesmo hombro esquerdo ou do brazo.

O pelegrín de Betanzos é, polo tanto, o resultado de esquematizar un modelo que tiña plena vixencia máis de 100 anos antes fóra de Galicia. E iso recórdame que Fernán Pérez de Andrade fai algo semellante co sepulcro da súa muller, Sancha Rodríguez, e co seu propio, onde se poden ver influencias de modelos anteriores de Castela e Portugal (11). Entra pois este Santiago Pelegrín dentro do mundo intelectual de Andrade, onde os libros miniados debían ter un papel importante como referencias a utilizar. Resulta curioso, nembargantes, que, a diferenza doutras obras súas, ésta non parece que tivera seguidores en Galicia. É máis, as imaxes doutros pelegríns posteriores da propia igrexa (nun capitel da tribuna, debaixo da que hoxe está o sepulcro de Andrade "o boo") xa non garda ningún parecido con éste. E menos semellanza ten aínda o Santiago sedente con *baculus* en *tau* e man na barba, á esquerda do frente da dita tribuna.

(9) MOLINER, María. *Diccionario de uso del Español*. Madrid, Gredos, 1970, voz "cantimplora".

(10) VÁZQUEZ DE PARGA, ... *Op. cit.*, t. I, pp. 127-128.

(11) ERÍAS MARTÍNEZ, Alfredo. "Xente da Baixa Idade Media (III): Sancha Rodríguez, ... *Op. cit.*

Fig. 7.- Restos dun aximez que apareceu co Santiago Pelegrín e que é orixinario dalgunha parte da igrexa/mosteiro de S. Francisco de Betanzos. Reconstrucción hipotética de Alfredo Erias.

En relación ó contexto do achádego cabe dicir que no mesmo nivel había outras pezas medievais (hoxe tamén no Museo das Mariñas), todas elas cubertas por unha capa fina de area que as separaba das demais pedras que estaban enriba e que conformaban o resto da cimentación. Segundo Don Serafín Moralejo, esta area responde a un rito aplicado inmemorialmente cando se enterraba unha estatua ou calquer outro obxecto que tivera connotacións relixiosas. Por conseguinte, parece evidente que aínda que estes elementos foran reutilizados como pedras vulgares, algo do seu significado quedaba (sobre todo no caso da estatua) para que os canteiros lles desen unha especie de enterro ritual.

As pezas medievais que acompañaban á estatua poden clasificarse do seguinte xeito: restos de materiais constructivos e

restos de sepulcros.

Os materiais constructivos son: dovelas de nervios de bóveda, dovelas de arcosolios, unha ménsula con ornamentación vexetal e restos do que parece un aximez. Éste ten semellanzas, por unha parte, coas ventás longas aximezadas do ábside de San Francisco e, pola outra, coa arcada do claustro antigo de San Francisco de Santiago.

Nembargantes, non parece que sexa un resto de arcada do claustro, por dúas razóns: 1) porque as numerosas pezas que del temos (basas e capiteis dobles) configurarían un claustro semellante ó de San Francisco de Ourense ou, máis perto (e obra tamén de Andrade, fundación de 1392), ó de Santa Catalina de Monte-Faro, e 2) porque a peza central que temos presenta na parte inferior unha entalladura que demostra que non

remataba no ar como a arca da citada de San Francisco de Santiago, senon que se unía a unha columna central. Isto configura, polo tanto, un aximez (conxunto de dúas ventás rematadas en arco, neste caso trilobulado, e separadas por unha columna), quizais dalgún dos corpos de edificio do mosteiro ou da propia igrexa, que chegou a nós moi alterada nos muros da nave central.

Aínda hai outra peza, que non parece medieval (a falta dun estudio máis profundo, podería datarse arredor do s. XVII), pero resulta moi curiosa. É unha base granítica paralelepípeda con adornos de veneras (tema xacobeo). Apareceu tamén ocasionalmente ó pé da parede occidental (polo exterior) das antigas Escolas de S. Francisco.

Desde logo serviu de soporte a algo e quizais á mesma estatua do pelegrín, nunha segunda e hipotética ubicación.

En calquer caso, estatua e base fan un conxunto suficientemente armonioso e así as instalei no Museo das Mariñas.

Fig. 8

II. OS QUE DEIXARON MEMORIA EN LAUDAS SEPULCRAIS PLANAS

Os restos sepulcrais que acompañaban ó pelegrín corresponden todos a laudas planas dos séculos XIV e XV, hoxe no Museo das Mariñas.

De todas elas destaca un extremo inferior esquerdo (vista a lauda de fronte) coa seguinte inscrición: + HIC : IAC[ET... ANNO DOMINI MCC]CV. Isto é: 1305, o que a converte na máis antiga datada de Betanzos e na única medieval coñecida na cidade con texto en Latín.

Doutra (probablemente do s. XV) samente se conserva un anaco da parte lateral dereita (vista de fronte) e nel vemos en baixorrelevo (letras en resalte) a lenda [MA]RTIS: un apelido corrente no Betanzos baixomedieval: lembremos, por exemplo, o sepulcro do xurado Pedro Martiz Reimóndez na igrexa de San Francisco.

Noutras partes do edificio había máis restos de sepulcros. Así, servindo de dintel a unha porta interior estaba unha lauda plana, na que se representa unha venera e unha flor de lis (12),

(12) A venera, ligada á idea do nacemento-morte-renacemento, aparece xa en enterramentos paleolíticos. Pero aquí vemos a cuncha do pelegrín xacobeo que debe simbolizar o camiño emprendido pola alma da defunta na procura da pureza, de Xesucristo, da árbore da vida, da vida eterna, da resurrección en definitiva... Ideas todas que simboliza a flor de lis (emparentada e mesmo confundida simbólica e formalmente coa flor de loto), que á súa vez tamén é ancestralmente un símbolo solar. Unha flor que se abre (renace) saíndo das augas cenagosas. Véxase CHEVALIER, Jean e GHEERBRANT, Alain. *Diccionario de los símbolos*, Barcelona, Herder, 1988, voces "concha, lirio, azucena, lis, loto". Véxase tamén, MILLÁN GONZÁLEZ PARDO, Isidoro. "El mosaico del pavimento superior del edículo de Santiago y su motivo floral. Aportaciones al estudio de la tradición jacobea". En: *Compostellanum*, v. XXVIII, nºs 3-4, pp. 173-372. Resulta moi curioso ver neste traballo os mosaicos sepulcrais de Uppenna (Túnez) en laudas paleocristianas con presenza reiterada de lotos.

Fig. 9.- Lauda sepulcral máis antiga datada (1305) de Betanzos e a única medieval coñecida na cidade con lenda en Latín.

Fig. 10.- Anaco de lauda co apelido Martís.

que presenta a seguinte inscrición: [AQI : IAZ : ... : MOLLE]R : DE : SANTIA- GO : DO VABIO : Probablemente se pode datar no s. XV.

Coa representación en baixorrelevo do xacente, temos tamén a lauda dun [... N]OTARIO : DESTA : CIBDAD, que procede do entorno de S. Francisco e que se atopa desde hai anos no Museo das

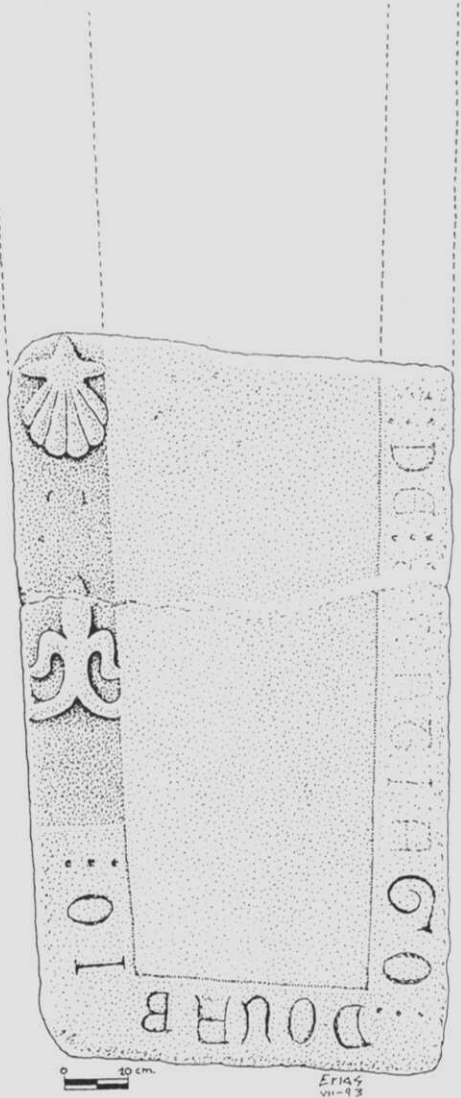

Fig. 11.- Lauda da muller de "Santiago do Vabío".

Mariñas. Dun taller diferente ó dos sepulcros betanceiros de vulto, esta lauda presenta un debuxo rixido e sumario, máis semellante a traballos que coñecemos na Coruña para finais do s. XIV e todo o s. XV (século ó que pertence). Nembargantes, o modelo do xacente remite ós sepulcros do xurado Martiz e do notario Bonome (v. máis adiante).

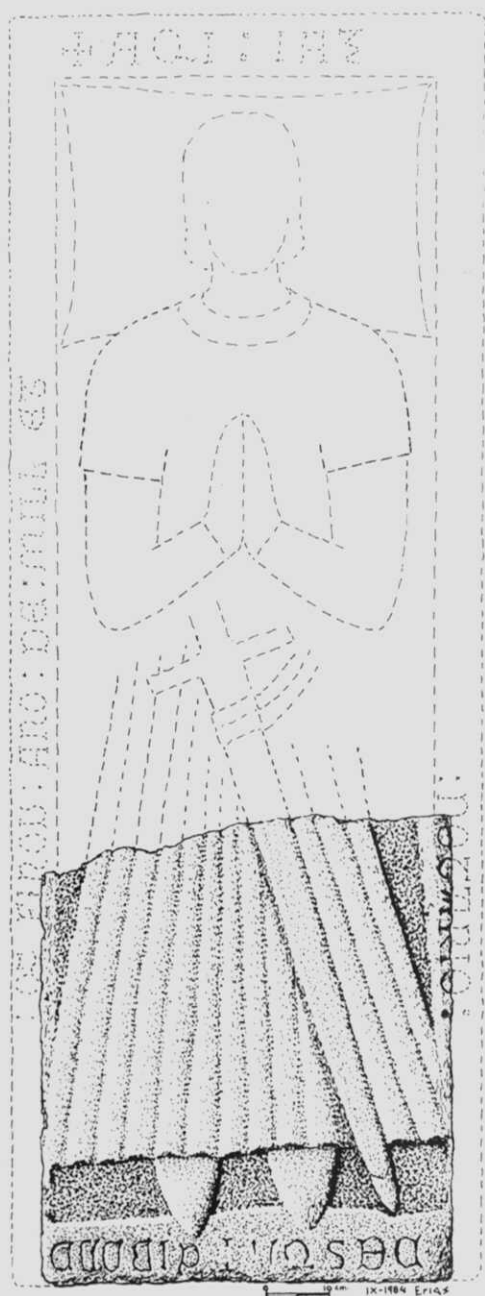

Fig. 12.- *Lauda sepulcral plana, traballada en baixorreleve, dun "notario desta cibdad". Este debuxo serviu de base para a súa reconstrución no Museo das Mariñas.*

III. UN XACENTE SEN LEITO

Trátase dun cabaleiro con armadura, moi semellante ós dous Aras Pardo, tanto ó de Monfero, como (e sobre todo) ó de San Francisco de Betanzos (13).

Son somente catro anacos, procedentes do entorno da igrexa-mosteiro de San Francisco de Betanzos e que xa se atopaban no Museo das Mariñas: a man dereita, o codo esquerdo, a perna dereita e o pé dereito, que apoia sobre a cabeza dun can. Poucos elementos, pois, pero suficientes para datar este sepulcro entre as décadas finais do s. XIV e, quizais os primeiros anos do XV. Era desde logo un sepulcro tan impresionante (pola finura da labra e polas dimensións que semella ter) como o de Aras Pardo, o fillo (o de Betanzos), e supón a constatación dun desastre máis da nosa cultura.

No Museo das Mariñas, onde está, fíxense unha reconstrución coas pezas que había e imaxinando con puntos algo do resto. Confío que, polo menos así, se poida ter mellor idea da importancia desta lauda sepulcral. Quizais o futuro aínda nos reserve máis sorpresas arredor desta obra.

IV. UN LEITO SEN XACENTE

No medio da parede occidental do mesmo engadido Sur do edificio das antigas Escolas de San Francisco, ó lado dunha ventá, apareceu, agora tamén, o leito dunha lauda sepulcral, pero de vulto. O xacente non está e só quedan as pegadas do cincel. Pero quizais corresponde a quen supoño Nuño Freire de Andrade, do que temos a figura, que precisamente se rachou do leito, no Museo das Mariñas. É mágoa que a lenda que ía no canto frontal apareza xa de vello total e voluntariamente raída: non creo que se poida ler nunca.

(13) ERIAS MARTÍNEZ, Alfredo. "Xente da Baixa Idade Media (III): Sancha Rodríguez, ... *Op. cit.*

Fig. 13.- Restos da lauda sepulcral dun cabaleiro das derradeiras décadas do s. XIV ou comezos do XV, orixinario da igrexa/mosteiro de San Francisco. Aquí vémosto tal como o reconstruíñ hipotéticamente no Museo das Mariñas.

Fig. 14.- Leito dunha lauda sepulcral de vulto do que se rachou o xacente.

VI. DOUS XURADOS DE BETANZOS

Pedro Martiz Reimóndez

"AQI : IAZ : P[EDR]JO : MARTIZ : REIMONDEZ : IURADO : DE : BETANCOS"

O seu sepulcro atópase na parede Oeste do alongamento do brazo Sur da igrexa de San Francisco de Betanzos. A inscrición que aparece na parte superior e no borde frontal do leito di o seguinte: AQI: IAZ: P[EDR]JO: MARTIZ: REIMONDEZ: IURADO: DE: BETANCOS.

Na Galicia medieval os xurados completaban o concello aberto, onde, ó parecer, só tiñan voz. Representaban ós habitantes da vila en defensa dos seus privilexios, elevando recurso ó Rei se era preciso. Fiscalizaban as contas dos maiordomos, a confección de padróns para fins electorais e de servizo militar, o reparto de tributos entre os veciños, etc. e axudaban tamén ós alcaldes na con-

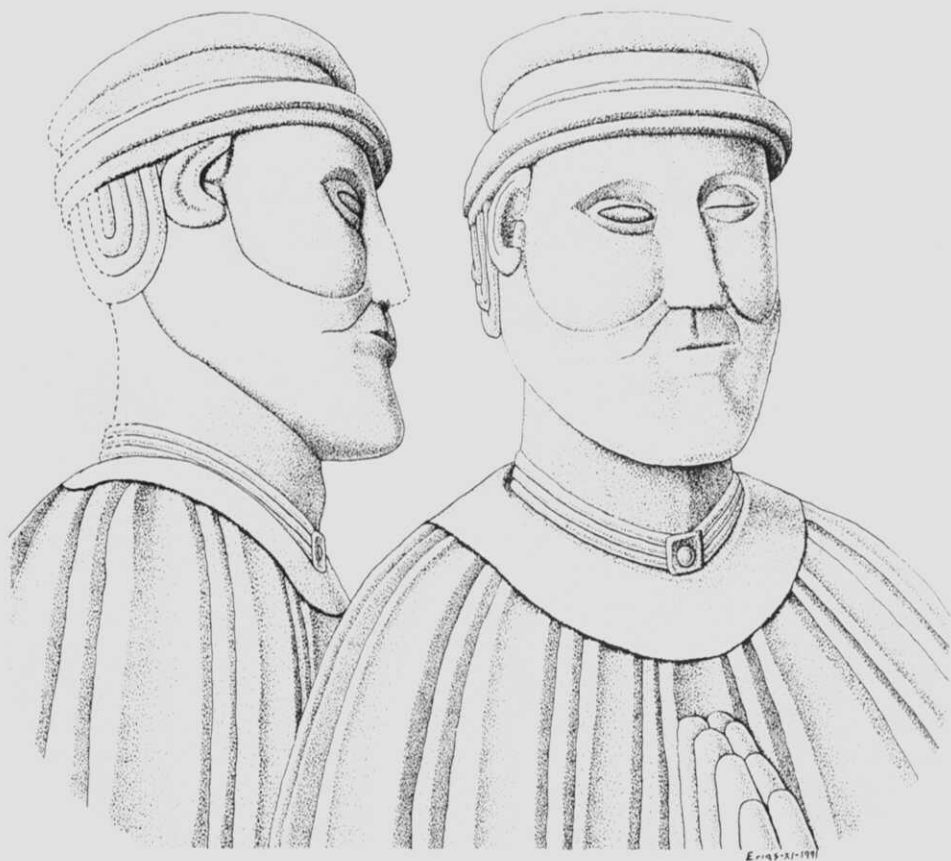

Fig. 15.- O "iurado" chosco de Betanzos, Pedro Martiz Reimóndez.

servación da orde pública.

Nas vilas de realengo, como era o caso de Betanzos, elixíanse anualmente (o mesmo que os alcaldes) polas parroquias en que se dividía a poboación (en xeral dous por cada unha), formando un cabildo que, se ben estaba integrado no Concello, mantiña unha certa independencia (14).

Aparecen frecuentemente nos documentos como *notarii iurati*, de tal maneira que ás funcións propias do *notarius publicus*, engaden a representatividade do *iurati*. De tódolos xeitos a complexi-

dade das funcións destes personaxes é grande, apartándose moitas veces da teoría que procede do *Fuero Real* ou das *Partidas* (15).

É evidente que non tódolos xurados tiñan a mesma importancia e consideración social: os sepulcros de Pedro Martiz e de Alonso Ianeyro, como veremos, amosan claramente esas diferencias

Pedro Martiz viste unha prenda talar que pode calificarse como unha *garnacha* evolucionada, que sen ser idéntica á típica que coñecemos do suposto médico de San Francisco (por exemplo non presen-

(14) *Diccionario de Historia de España: Desde sus orígenes hasta el fin del reinado de Alfonso XIII*. Madrid, Revista de Occidente, 1952, voz "Jurados".

(15) LUCAS ÁLVAREZ, Manuel. "Documentos notariales y notarios en el monasterio de Osera". En: *Actas de las I Jornadas de Metodología Aplicada de las Ciencias Históricas. V, Paleografía y Archivística*. Universidad de Santiago de Compostela, 1975, pp. 223-240.

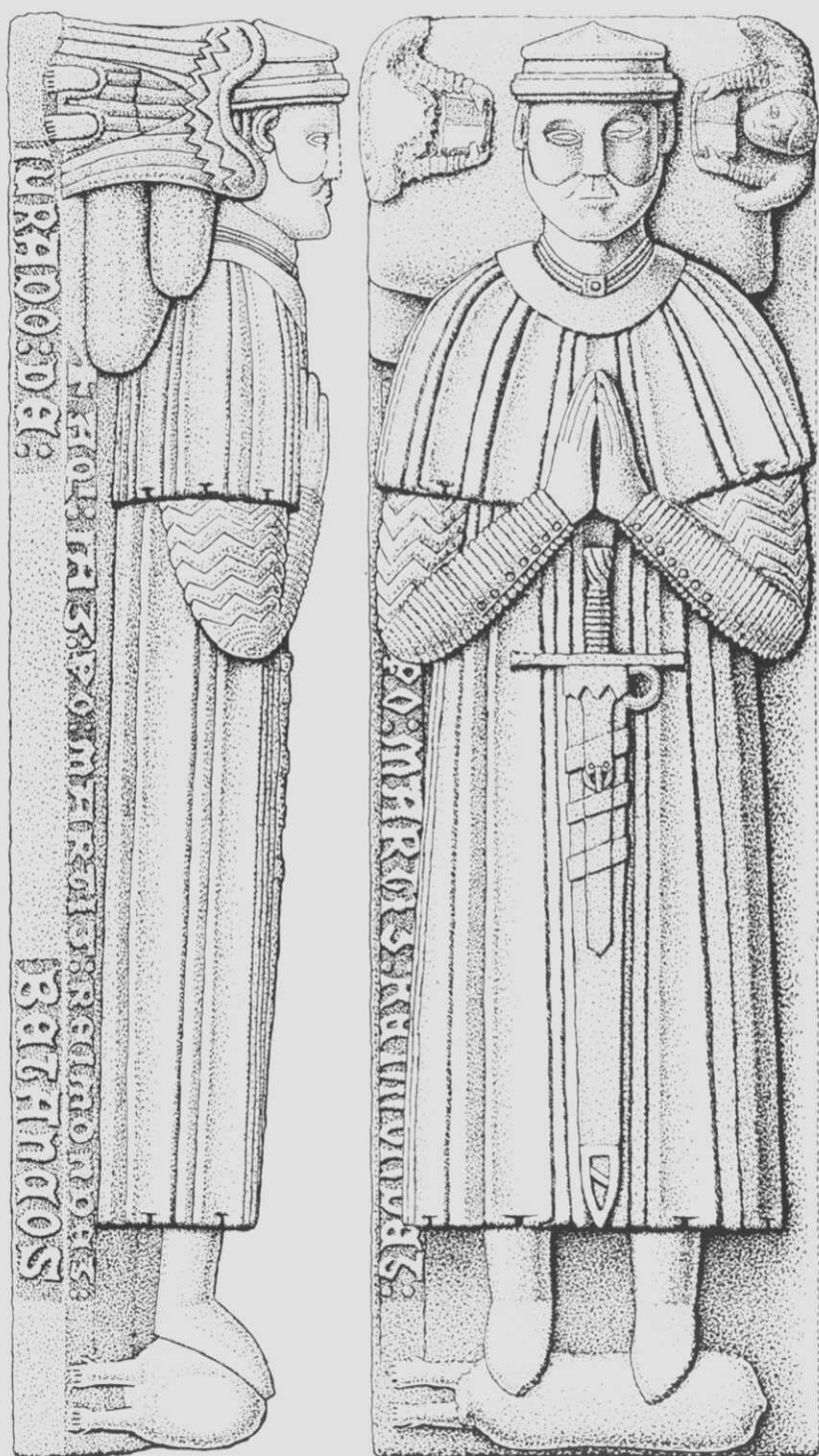

Fig. 16.- Lauda sepulcral do "iurado de Betancos" Pedro Martiz Reimóndez.

ta as dúas pequenas *lengüetas* que adornaban o escote), máis antiga (16), si mantén características básicas, como o feito de caer solta sen cingirse e mesmo presenta as mangas facendo corpo co resto da prenda.

O feito de que esas mangas se acurtaran é un dato máis coñecido da evolución da *garnacha* que nos fala dun momento posterior ó clásico da prenda. E isto ratifícase pola propia cronoloxía do personaxe, que vivía no 1396 e que debeu morrer neses anos finais do século XIV. Pero ratifícase tamén pola condición social deste "iurado" Pedro Martiz, porque é sabido que a *garnacha* neste momento xa non resulta unha prenda habitual, aínda que si permanece en certas profesións como signo de alta dignidade.

Desas mangas saen os brazos cubertos, á súa vez, polas mangas do xubón, que se abotonan con sete botóns cada unha. O xubón, que cubría só medio corpo e era unha prenda axustada, déixase ver aquí tamén no pescozo (o colar do xubón).

A cabeza cúbrese cun fermoso bonete, esculpido con moito detalle. E logo vemos a faciana e comprobamos que ten unha barba curta, co beizo superior afeitado en forma de triángulo, de xeito característico e común a outros xacentes de Betanzos (17). Pero o máis sorprendente está nos ollos, porque mentres o esquerdo está pechado (o que é corrente nos xacentes desta época) o dereito aparece claramente aberto ou entreaberto. Semella que nos chisca o ollo desde o alén ou que llo chisca á morte. Mais non creo que haxa aquí lugar para elucubracións e

o que, con toda probabilidade, representa é un ollo chosco. Ou dito doutra maneira: Pedro Martiz Reimóndez era cego dun ollo e o escultor quixo representar ese aspecto personalizador.

Iconográficamente hai unha referencia ó *moymento* de Fernán Pérez de Andrade e ó que supoño da súa muller Sancha Rodríguez na utilización de elementos litúrxicos como son os anxos intercesores ós lados da cabeza do defunto. Nesta liña tamén pode considerarse como outra referencia a Andrade a utilización dun can fidel ós pes e mesmo quizais a espada de cabaleiro.

A espada, nun home coma el, sen armadura, hai que considerala como outro símbolo máis de dignidade e autoridade, á que se engade o de nobreza nese escudoño do remate que amosa unha vanda (relativa á Orde da Vanda), semellante á do escudo de Fernán Pérez de Andrade, con quen debeu ter unha fonda relación ou mesmo algún parentesco.

De Pedro Martiz Reimóndez sábese que foi un dos que representou ó Concello de Betanzos diante de Alfonso XI no mosteiro de San Francisco da Coruña (18) o 17 de xullo de 1345. Os de Betanzos eran: *gonçalo yanes de porta et iohan peres et ferrand peres medo et pero martis rreymonde et pero bufon*. Alí lle amosaron ó Rei os privilexios betanceiros relativos ó porto, motivo de enfrontamento coa Coruña, mais sen moito éxito, posto que, segundo o Rei, *la crunna es el vno de los sennalados puertos que a en el nuestro senorio... et estan y muchos Naujos para nuestro sserviçio lo que no poden fazer en betanços... puerto... en Rio et non logar do*

(16) ERIAS MARTÍNEZ, Alfredo. "Xente da Baixa Idade Media (II)". *Op. cit.* O sepulcro deste médico eu dataríoo entre mediados do s. XIV e os anos 80. Tipolóxicamente é, desde logo, o sepulcro máis antigo (dos de vulto) que existen en Betanzos

(17) Véxase un gravado comparativo en ERIAS MARTÍNEZ, Alfredo. "Xente da Baixa Idade Media (II)". *Op. cit.* p. 154.

(18) VALES VILLAMARÍN, Francisco. "Los enterramientos de la iglesia de San Francisco de Betanzos". En: *La Coruña Paraíso del Turismo*, 1969.

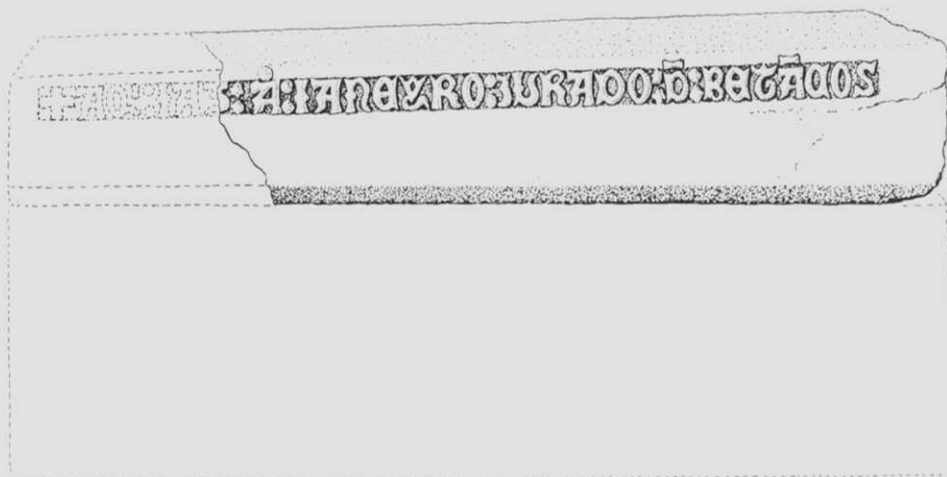

Fig. 17.- Sepulcro do "iurado de Betancos", "Alonso Ianeyro". O presente debuxo serviu de base para a súa reconstrucción no Museo das Mariñas.

puedan entrar grandes Nauios (19).

Pedro Martiz debía ser un mozo ou pouco máis cando tivo este importante protagonismo. Despois xa non sabemos nada del ata que, xa moi vello, o atopamos xunto á súa muller, *María Rodrigues* vendendo unha leira en Betanzos a un tal *Fr. Lope Manteiga*. Facíase este documento o 28 de decembro de 1396 (20).

É evidente que eran os derradeiros anos da súa vida e quizais xa non chegou ó século XV. Porque se supoñemos, polo baixo, que no 1345 tiña 30 anos, agora tería 81.

Alonso Ianeyro

Procedente do xardín que flanquea a parede S. da igrexa de San Francisco de Betanzos (e polo tanto hai que supoñer orixinaria desa igrexa ou do seu desaparecido mosteiro), atópase no Museo das Mariñas de Betanzos unha lauda sepulcral moi sinxela, de sección exagonal irregular (básicamente triangular cun gran

Fig. 18.- Grabado na primeira páxina das "coplas que hizo don Jorge Manrique a la muerte del maestre de Santiago su padre [1476]."

chafrán no ángulo superior e dous máis reducidos nos frontais anterior e posterior). A forma imita claramente a tapa dos cadaleitos de madeira, que vemos abundantemente representados nas miniaturas e nos gravados do s. XV.

(19) Véxase transcrito o documento en GONZÁLEZ GARCÉS, Miguel. *Historia de La Coruña: Edad Media*. La Coruña, Caixa Galicia, 1987, pp. 536-539.

(20) Véxase o traballo de Fr Atanasio LÓPEZ. "María Rodríguez y otros, venden a Fr. Lope Manteiga una heredad en Betanzos.- Año 1396". En *Boletín de la Real Academia Gallega*, t. II, doc. XXXVIII.

É, pois, unha transposición da madeira á pedra, cousa por outra banda normal desde a máis remota antigüedad, non só na escultura, senón tamén na arquitectura. Pero aquí non contamos coa caixa ou sarcófago e teremos que imaxinalo.

Das caras visibles, as tres superiores son as de maior superficie, e delas, a frontal conserva unha inscrición en baixorrelieve que nos informa de quen era o individuo que se enterrou debaixo e a que grupo socioprofesional pertencía:

[AQI: IA]Z: A[LONSO]: IANEYRO:
JURADO: D[E]: BETA[N]COS

A reconstrución do sepulcro fíxose tomando como referencia outro moi semellante: o existente no exterior da parede Norte da igrexa de Santiago da Coruña. A caixa do sepulcro coruñés é de cantería dun só bloque e lisa por fóra. E, máis ou menos, así debía ser tamén o sepulcro de *Alonso Ianeyro*, quizais situado no claustro do desaparecido mosteiro gótico de San Francisco. A pesar da súa forma xeral de referencias antigas, probablemente date do s. XV o mesmo que o da Coruña.

VII. JOAN BONOME, NOTARIO DE BETANZOS

Atópase este sepulcro na parede Norte da igrexa de Santa María do Azougue de Betanzos, nun arcosolio que, curiosamente, tapa a porta norte da igrexa. A inscrición do borde frontal da lauda di así: +AQI IAZ JO[AN] BONOME NOTARIO DE BE[TANCOS]. É tan parecido ó xurado Martiz Reimondez que forzosamente hai que definilo por referencia a el, tendo presente que non hai datos concluíntes que nos indiquen cal é anterior. En todo caso os dous son dunha mesma etapa e dun mesmo taller, siguen un modelo semellante e, polo tanto, teñen máis valor, á hora de estudialos, as diferencias.

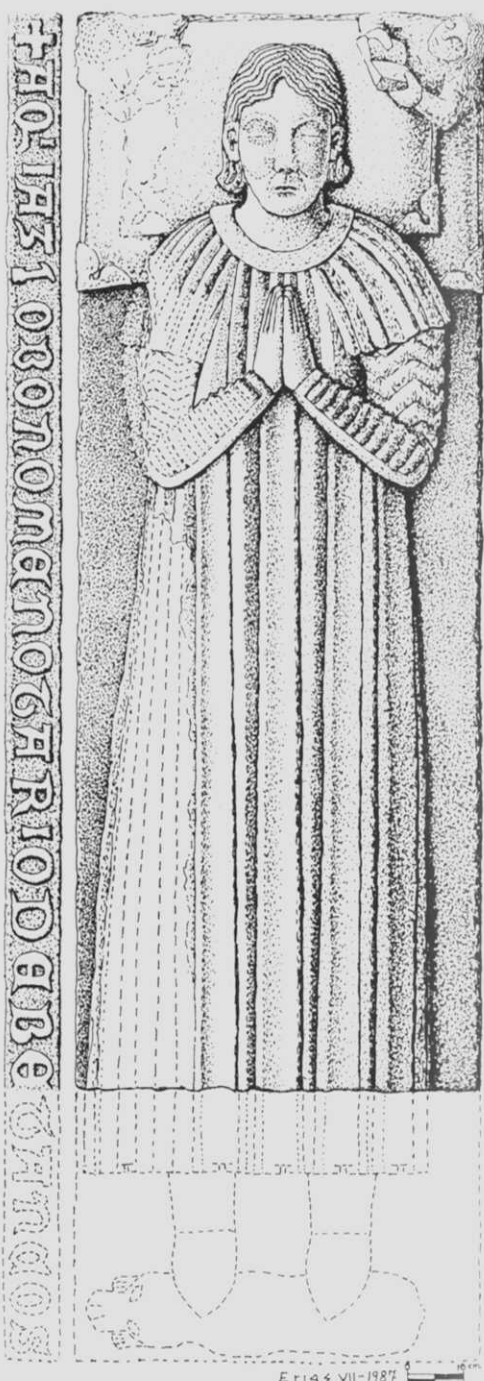

Fig. 19.- Lauda sepulcral do notario "Joan Bonome" na igrexa de Santa María do Azougue

Fig. 20.- Aspecto parcial da lauda sepulcral do notario Joan Bonome .

Como Pedro Martiz, o xacente aparece rezando coas mans xuntas. Supoño que tería un can fidel ós pes, xa que aproximadamente 1/5ª parte do sepulcro (a inferior) falta, debido, probablemente a unha reubicación ou, quizais, a un fallo do artista, cousa que xa non se deu no caso de Martiz (quizais algo posterior), que aparece forzadamente pequeno no seu arcosolio orixinal. Tamén, como Martiz, repousa a súa cabeza sobre dous almofadóns nos que hai sendos anxos intercesores.

A *garnacha* é case idéntica, aínda que mellor definidas as mangas no caso de Bonome (21), posto que en Martiz poden confundirse cun corpo superior da prenda, que non existe na realidade. É outro detalle que fai que me pareza que o modelo foi o sepulcro de Bonome e a copia o de Martiz. O xubón é tamén case idéntico, coa única diferenza de que non deixa ver o "colar" nin aparecen á vista botóns nas mangas.

Outra diferenza, de maior significación simbólica, está na ausencia da espada.

Parece evidente que o mestre que fixo ou dirixiu a realización destes sepulcros coñecía o Pórtico da Gloria da Catedral de Santiago (22). Dalí semella que tomou referencias, sobre todo para a cabe-

za (non só a forma xeral senon tamén o propio tratamento do pelo).

A cara ten o mesmo tipo de barba e bigote que Pedro Martiz Reimóndez, se ben o feito de non ter bonete e de presentar o cabelo moi traballado, fai que Bonome transmita unha especial sensación, a medio camiño entre o realismo e o idealismo. Está claro, en todo caso, que, tanto en Martiz como en Bonome, houbo unha vontade de retratar con certa fidelidade ó finado.

Desde logo, a cabeza de Bonome é a máis perfecta das que se conservan na escultura funeraria de Betanzos. Da a impresión de que o escultor tratou a faciana deste notario, aparentemente mozo, con especial agarimo, aínda que o resto obedeza ó puro oficio e ás referencias comunmente utilizadas. A importancia dada a este persoaxe polo escultor tamén está nas dimensións, posto que ten de ancho uns 70 cm., pero de longo 236 cm. aproximadamente, logo da reconstrución hipotética do que falta.

Naturalmente, sería bo poder distinguir (pero é difícil) ata onde chega o interese persoal do autor e ata onde a importancia do notario Bonome no Betanzos da segunda metade ou finais do s. XIV. Quizais co tempo xurdan datos que nos enchan este e outros valeiros... ♦

Fig. 21.- Edificio en proceso de rehabilitación das coñecidas como antigas Escolas de San Francisco, que é o que queda do desaparecido mosteiro franciscano de Betanzos.

(21) Os pregos destas prendas, que considero *garnachas* evolucionadas, teñen o mesmo tratamento que a tamén posible *garnacha* do suposto Nuño Freire, Mestre de Christus...

(22) Para ver as liñas da evolución escultórica que levan ó gótico galego, véxase, MORALEJO ÁLVAREZ, Serafín. *Escultura gótica en Galicia (1200-1350): resumen de la memoria presentada para la obtención del grado de Doctor*. Universidad de Santiago, 1975.